

A 13–14. századi ruhacsatok használata hagyományőrző szemmel

JÓZSA TIBOR DÁNIEL

Banderium Hungarorum Történelmi Hagyományőrző Csoport,
e-mail: banderium.info@gmail.com

JÓZSA T. D.: *Usage of 13th–14th-Century brooches from a Historical Reenactment Perspective.*

Abstract: In the publication, I attempt to distinguish conceptually between 13th and 14th century dress fasteners and belt buckles, and to more accurately identify the function of dress fasteners. I present possible ways of wearing and making dress fasteners. I reflect on the claims of other researchers and compare their results with my own theory and experiences. The main assertion of my publication is that objects sometimes identified as dress fasteners, buckles or belt buckles were originally used predominantly as dress fasteners, i.e., as brooches, in most cases. I exclude the possibility of these types of objects being worn as belt buckles – except for circular brooches – due to their formal characteristics.

Keywords: brooch, medieval, fashion, reenactment, moulding

Bevezetés

E sorokat a Banderium Hungarorum hagyományőrző csoport vezetőjeként írom. Csatatunk célja az 1264-ben Berynben (ma Iharosberény) élő hospesek minél hitelesebb megjelenítése. Munkánk során egyaránt használunk fel hazai és külföldi ábrázolásokat, leleteket és írott forrásokat. A legtöbb kiegészítő viseleti elemet igyekszünk magyar anyagból rekonstruálni, míg a ruházati elemek külföldi források alapján készülnek. E rekonstrukciós tevékenységünk alatt gyakran felmerül a kérdés, hogy összeegyeztethetőek-e a külföldi leletanyagban és ábrázolásokon fennmaradt ruhák és a magyar leletanyag. Többek között erre a kérdésre is megpróbálok választ adni a ruhacsat, mint tárgy típus vizsgálatával. Első alkalommal 2009-ben került a kezembe Bárdos Edith Középkori templom és temető Kaposvár határában (Előzetes jelentés a leletmentő ásatásról) című publikációja.¹ A jelentés olvasása közben egyből megakadt a szemem a 197. oldal alján közzétett három tárgyon. Mindegyik tárgy ismerős volt a 13. századi ábrázolásokról és a korszakos külföldi leletanyagból. A 3 ruhacsatból ugyan a sima, díszítés nélküli, kör alakú elég jellegtelennek látszott, de a másik kettő nagyon emlékeztetett más leletekre. El is döntöttem, hogy amint lehet, elkészítjük a tárgyak rekonstrukcióját. Innen kezdődően mindig figyeltem a közelben felbukkanó és általában Magyarországon előkerülő leletekre. Az egyesületünk székhelye körül lévő egykori templomok feltárásának megkezdésével gombamód szaporodtak a környékről ismert leletek. 2019-ben az Iharosberényi középkori templom feltárása közben saját kezemmél is sikerült egyet találnom, így már 6 publikált leletről van tudomásom Iharosberényből és környékéről.

A ruhacsat

A magyar publikációk olvasásakor rendkívül szokatlan volt ezzel a tárgy típussal kapcsolatban a hazai terminológia. Külföldön legtöbbször egyszerűen brossként említik ezeket az ékszereket. Sőt néha – talán a funkciójukkal kapcsolatos bizonytalanság miatt – idehaza egyszerűen csatként definiálják a publikációk írói. Az említett Bárdos Edith írásban, övcsatok és ruhacsatok (brossok) egyaránt vannak azon a táblán, melyeket közös névvel ruhacsatként azonosít a szerző.

Mi is egész pontosan ez a tárgy? Mi volt a funkciója? Miért lenne fontos egyáltalán a ruhacsat és az övcsat definíciókat külön kezelni?

A ruhacsat, azaz bross gyakorlatban megmutatkozó előnye a korábban ugyanezen célra viselt fibulákhoz képest, hogy sokkal biztosabban zár. Míg a fibulák könnyen kinyílhatnak, addig a ruhacsaton a viseléshez át kell húzni az összecsatolandó ruhadarab két végét és ezt kell átszúrni a csatnyelvvel. Így a ruhaanyag a nyelvet feszíti hátrafelé, ami viszont stabilan támaszkodik rá a csatkeretre.

A ruhacsatként azonosított tárgyak nagy része általánosan a korabeli fő ruházati elem, a felsőruha (tunika) nyakkivágásának zárására szolgál. (1. ábra) Ezt a feltevést számtalan ábrázolás igazolja, és van olyan 12. századi tunikalelet is, melyen látszik az összezárandó nyakkivágás.² Az ábrázolásokon ugyanakkor azt is megfigyelhetjük, hogy hasonló brossokat a köpeny összefogására is használnak. Harmadik felhasználási módjuk pedig az egyszerű, különösebb funkció nélküli díszítés. Ezt akkor figyelhetjük meg, mikor a ruhacsat viselője nem nyaknál sliccelt felsőruhában van, mégis brossot hord. Ebben az írásban nem fogok különbséget tenni a kör, rombusz, csillag vagy sokszög alakú brossok között, mert funkciójuk tulajdonképpen formájuktól függetlenül megegyezik. A középkori tunikák nem mindegyike rendelkezett olyan nyakkivágással, mely összezárásához bross kellett. A képi források alapján léteztek gombbal záródó, vagy nagyobb, a fejet önmagában átengedő nyakkivágású darabok is. Az ábrázolások alapján a tunikák kisebb része záródott brossal és még kevesebb gombbal. Korszakom, a 13. század, hagyományőrző szempontból legrészletesebb kéziratában a Maciejowski Bibliában³ (MS M. 638.) azon az oldalon, ahol ábrázolnak brossot viselő embert, átlagosan kevesebb, mint egyharmaduk visel brossot a tuniká-

1 Bárdos 1978, 197.

2 Kargelundi és Moselundi tunika online leírása és képe <<https://pierrelemis.jimdofree.com/fundamentals-tunic/>> (Letöltve: 2024.03.29.)

3 Maciejowski Biblia online elérhetősége <<https://www.themorgan.org/collection/Crusader-Bible>> (Letöltve: 2024.03.29.)

1. ábra. A Kaposvári rombuszalakú ruhacsat helyes viselése 13. századi ruházattal

jukan, köpenyükön. Ennek ellenére talán Pálóczi Horváth András⁴ és Szabó Kálmán⁵ óta rendszeresen jelennek meg egyértelműen tunika nyakának összefogatására használható ruhacsatok övcsatnak titulálva.

Értelemszerűen nem zárható ki egyes esetekben a brossok más módokon való használata. Gondolok ez alatt elsősorban az „övcsatként” való felhasználásra. Összefoglalva azonban a rombusz-, csillag és sokszögalakú brossoknál ezt a használati esetet elvetném (2. kábra). A nem kör alakú brossoknál a szíj feltétele nem reális. Ezt a csattest csúcsai kifejezetten gátolják. A középkori csatok ritkábban kör alakúak, inkább D formájúak, de általában van egy egyenes tengelyük, amire a szíj, vagy a szíjat tartó lemez kapcsolódhat. Hatházi Gábor is övcsatként azonosított egy olyan alakú csatot, amire szíjat tenni használható módon lehetetlen.⁶ A kör alakú brossoknál nagyobb eséllyel elképzelhető az övcsatként való használat. Itt azonban sok esetben a csattest díszített. Fogas Ottó, gótikus feliratos csatokkal foglalkozó munkája alapján is ezeket a kerek példányokat találták meg, főként a medence közelében.⁷ Véleményem szerint egyébként, a kun temetkezéseken talált 14. századi ruhacsatok övként való használata nem az általános magyar viseletre mutat

2. ábra. Övcsatként való viselés esetén a csatkeret és a szíj folyamatosan egymást feszítenék. Tengely híján a derékon sem feküdne fel rendesen az így szerelt öv

rá, hanem sokkal inkább egy kirívó dolog. Ekkor a kunok asszimilációja még nem történt meg teljesen, így viseletük sem lehetett az Európai divatnak megfelelő. Fogas Ottó a kör alakú feliratos ruhacsat leleteket remek módon összeszedte a fent említett publikációban. Tényszerűen a ruhacsatok többségét olyan helyen találták meg, ami akár utalhat az övön való viselésre is. Ez alól pár kivétel, amikor vállnál, medence mellett, test mellett, mellkas alatt került elő a ruhacsat. Szabó Kálmán például csillag alakú brossokat is egyértelműen övcsatként határoz meg, pedig ezek alkalmatlanak arra a funkcióra. (3. ábra) Fel kell azonban tenni a kérdést, hogy valóban viselési helyzetben találják-e meg régészeink ezeket a brossokat, vagy csupán jelképes jelentése miatt kerül a sírokba nagy átlagban az ágyék tájára? „Ahol a váz neme megállapítható volt, ott minden esetben női sírhoz tartozott.”⁸ – írja Fogas Ottó. Nem lehetséges, hogy csupán a méhtájakra helyezett ruhacsatról beszélünk ezekben az esetekben is? Erre a lehetőségre megoldást jelentenének azok a darabok is, amelyek csak egyszerűen a halott mellé kerültek, többek között valamelyik egyenesen kinyújtott kar és a medence közé, a vállra, alkar alá. Ha nem is erről van szó, a kun nemzetiségű nők esetében előfordulhatott e speciális tárgy övcsatként való viselése is. Míg nyugati használat esetén kevésbé logikus a többnyire vallási szöveggel ellá-

4 Pálóczi 1989, 126.

5 Szabó: 1938, 47–49.

6 Hatházi 1984, 659.

7 Fogas 2009, 156.

8 Fogas 2009, 156.

3. ábra. Különböző brossok viselése a 13. századi Maciejowski Biblia 17r oldalán: A Morgan Library weboldala <<https://www.themorgan.org/collection/crusader-bible/33>> (Letöltve: 2024.04.16.)

tott csattest egyik felének eltakarása az öv anyagával, addig ez egy keleti népcsoport esetében talán nem jelentett problémát. Felvethető az a magyarázat is, hogy a kunok egy rövid ideig a 14. században egyfajta szőttes övük két végét tűzték össze brossokkal. Továbbá hordhatták a brossokat az egyszerűen csomóra kötött övükön díszként, funkció nélkül, „kitűzőként” is.

Juraj Belaj szerint az egyetlen típus, melyet mindig mellkason találnak meg, a rombuszalakú.⁹ (4. ábra) Ódor János Gábor, Anjou-kori öntőforma Majsról című írásában egyértelműen övcsatként azonosítja a legtöbb brosst, ami sírból került elő.¹⁰ Többek között egy rombuszalakút is. Például a Mezőcsát-Csicske dűlőn előkerült darabot szintén ide sorolja. Teszi ezt annak ellenére, hogy ez a darab a sírrajz alapján egyértelműen a nyak tájékáról került elő. Méret tekintetében egyetlen darabot azonosít konkrétan ruhacsatként, mely feltevése gyakorlati szempontból nem érthető és ábrázolásokkal sem támasztható alá. Itt a szerző arra hivatkozik, hogy mivel az a csat picí, így ezt a funkciót tudja elképzelni neki.¹¹ A jászdózsai lelet esetében az utolsó bordától balra találták meg a ruhacsatot. E darab alakja miatt képtelenség, hogy övcsat legyen. Igazság szerint az elhelyezkedése sem utal erre. Övcsat esetén a csattest a medencébe kerülne. Az öveket a 13–14. században lejjebb hordták, nem az utolsó borda alatt. A csat pedig a test vízszintes tengelyének közepén a szegycsonttal egy vonalban helyezkedett el. (5. ábra)

A mérettel kapcsolatban egészen biztos nem a ruhacsat-övcsat viszonylatban van összefüggés. A használatból adódó tapasztalatok alapján a csat mérete inkább azt határozza meg, hogy az adott darab felsőruha nyakának összefogására, vagy köpenycsatnak alkalmas. Illetve a nagyon nagy (lásd Ekkehard és Uta Naumburgi szobra), (6. ábra) vagy nagyon kicsi (lásd a Kánán előkerült

4. ábra. A Brémai dóm keresztelőkútjának egyik alakja, aki rombuszalakú brosst hord: Jürgen Howaldt képe a keresztelőkútról <https://de.wikipedia.org/wiki/Bremer_Taufbecken#/media/Datei:BremerDom-Taufbecken-Fuss.jpg> (Letöltve: 2024.04.16.)

⁹ Belaj 2017, 204.

¹⁰ Ódor 1998, 128.

¹¹ Ódor 1998, 128.

5. ábra. Az öv helyes hordása 13. századi ábrázolásokon

6. ábra. A Naumburgi Katedrálisban található Ekkahard szobor, melyen egy nagyméretű díszítő bross látható: Tilman2007 nevű felhasználó képe <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Naumburg_an_der_Saale,_Dom,_Stifter_Markgraf_Ekkehard_II._und_Uta-20160529-022.jpg>(Letöltve: 2024.04.16.)

bross¹²⁾ ruhacsatoknál csak dísz funkció feltételezhető. Ennek egyszerű oka van, a ruhacsat belső tere meghatározza, hogy milyen vastag ruhát lehet vele összefogni. Egy tunika nyakához elegendő a 2,2×2,2 cm befoglalójú bross is, míg egy köpenyéhez ennél nagyobb a kényelmesebb. A korabeli köpenyek ugyanis általánosan félkör szabásúak voltak. Ezeket, amennyiben brossal zárjuk össze az anyagot, kissé össze kell gyűrni, mely nagyobb belső terű brossal egyszerűbb. A nagyon kicsi brossok belmérete nem teszi lehetővé, hogy két réteg gyapjuszövetet, ami a kor felsőruházatának alapvető anyaga volt, átszúrjunk a tűvel és ez az anyag beférjen a csattestbe. A kaposvári rombuszalakú és a szőkedencsi példányon is megfigyelhetők a hordásból eredő torzulások. A kaposvári csattest a minta felőli oldaláról nézve enyhén homorú. A szőkedencsi példány tője a csattest felé homorú. Mindkettő sérülés azt mutatja, hogy nagy feszítőerő hatott a tárgyakra a belső oldaluk felé.

A kisebb méretű brossok is nagyon jól zárják a tunikák nyakrészét, de használatuk sokkal nehezekebb, mint nagyobb társaiké. Ennek ellenére a divat láthatóan a kisebb-finomabb csatok felé tendált. (7. ábra)

Az övcsat és ruhacsat közötti különbségtétel az alapvető funkcióbeli különbség miatt tehát fontos. Valóban nem zárható ki, hogy egyes brossok övön kerültek felhasználásra, de ez semmiképp sem lehetett általános. A hagyományörzők egyre szélesebb rétegei használnak munkájukhoz forrásként régészeti publikációkat, így a téves azonosításból könnyen születhetnek téves rekonstrukciók. Emiatt nagyon fontosnak érzem e tárgy típus minél pontosabb azonosítását és a sokkal egységesebb névhasználatot.

12 Terei-Vargha 2013, 161.

7. ábra. A Bambergi katedrális hercegi portálján az egyik szobor nyakában egy csillag alakú bross látható: Dagfari kézműves weboldala <<https://dagfari.net/img/cms/vrchohn%C3%BD/1230-1240-%20Bambersk%C3%BD%20d%C3%B3m.PNG>> (Letöltve: 2024.04.16.)

8. ábra. Az elkészített bross rekonstrukciók

Iharosberényi és környéki leletek

Hagyományőrző csapatunk székhelyéről Iharosberényből és környékéről 6 brossleletet ismerek, emiatt úgy gondolom, hogy ez a tárgytypus elég gyakori az ország ezen szegletében. Érdekes, hogy egyik darab sem áll párhuzam nélkül, de alapvetően nem tartoznak egy típusba. Legközelebb az iharosberényi csattöredék és a kaposvári rombuszalakú bross áll egymáshoz formájukat tekintve. Sajnos mindegyik lelet szórvány, így eredeti viselési helyükre in situ helyzetükből nem következtethetünk. (8. ábra)

Az iharosberényi lelet

2019. november 21-én került elő az iharosberényi templom szentélyéhez közel, egy erősen döngölt rétegből egy bronzbross töredék. A darab maga kevésbé jellegzetes, közel díztelen, rombuszalakú. A töredékessége miatt a pontos mérete csak megközelítőleg megállapítható. Eredeti befoglaló mérete hozzávetőleg 6x6 cm lehetett. A száraz keresztmetszete enyhén csúcsosodik, közel háromszög alakú. Az egyetlen megmaradt csúcsát négy jelentős mélységű véséssel díszítették. A hegyvég enyhén felfelé görbül. A bross nyelve nem került elő. A csat következtethető méretéből alkalmas lehetett köpeny összefogására, de tunika nyakának zárására is. (9. kép)

Az iharosi lelet¹³

Nyolcágú, csillag alakú bronzbross, mely szórványként került elő szép állapotban. Az egyik csúcsa sérült, több csúcsa öntési hibás. Ezekben a helyeken megfigyelhető, hogy a bronz nem folyt be eléggé az öntőmintába. A csattest végig kör alakú mintával díszített. A csat mérete 3x3 cm, nyelve teljes egészében megmarad. A bross rekonstrukcióját tunika nyakának összezárására használjuk.

9. ábra. Az Iharosberényi bross töredéke

A kaposvári leletek¹⁴

A Bárdos Edith által publikált 3 ruhacsat közül az egyik sima kör alakú díztelen csat. Ennek viselése akár övcsatként is elképzelhető. A másik kettő viszont bizonyosan brossként azonosítható. E kettő csatnak el is készítettük a rekonstrukcióit. Az egyik az iharosberényihez részben hasonló rombuszalakú csat. Ez a darab szintén töredékes, de négy csúcsából három megmaradt. A csat teste kör mintákkal díszített, a csúcsainál három véséssel díszített. Anyaga bronz. A bross nyelvéből nagyon kevés maradt meg. Mérete 3,5x3,5 cm, a csat szárainak keresztmetszete téglalap alakú. Ennek rekonstrukcióját tunika nyakának összezárására használjuk.

¹³ Molnár 2017, 66.

¹⁴ Bárdos 1978, 197.

10. ábra. A kaposvári rombuszalakú brosshoz nagyon hasonló darabok. Sorrendben: Szerbia (pontosabban nem ismert) -Limundo aukciós oldal< <https://www.limundo.com/kupovina/Numizmatika/Kovanice/Antika-i-Srednji-vek/Seoba-naroda/131492601>> (Letöltve: 2024.03.29.), Kaposvár <saját kép>, Ducové – A Zeiboten csoport weboldala< <https://www.zeitboten.de/seiten/uofibel3.html>> (Letöltve: 2024.03.29.), Cambridgeshire – A Gilbert Kollekcio weboldala< https://rosaliegilbert.com/thegilbertcollection_brooches.html> (Letöltve: 2024.03.29.)

A másik jellemző brosselet az említett közlésből egy kör alakú, ezüst anyagú bross. A csattestet cikk-cakk mintával és pöttyökkel díszítették. A bross nyelve közel teljes hosszában megmaradt, ennek anyaga is ezüst. Átmérője 2,2 cm, a csattest keresztmetszete téglalap alakú. A csat rekonstrukcióját tunika nyakkivágásának összerázására használjuk.

A szőkedencsi lelet¹⁵

Hatágú ezüstbross, mely jó állapotban szórványként került elő. A csattest 6 virágmintával van díszítve. Keresztmetszete trapézszerű. A bross mérete 2,6×2,55 cm. A csat nyelve teljes hosszában előkerült, enyhén görbült. Ennek a brossnak a rekonstrukciója még nem készült el. Használata vélhetően vékonyabb anyagú tunika nyakának zárására korlátozódik. Esetleg díszként való viselésre lehet alkalmas viszonylag kis belmérete miatt.

Nyugat és kelet?

A hagyományörzésben mindig komoly kérdés, hogy a magyarországi leletanyagból hiányzó ruhák milyen mértékben válthatók ki, a szövetek megmaradásának esélyében szerencsésebb országokban lelt darabokkal. Én, az érdeklődésemből kifolyólag a 13. századra látok rá főként, és annyi bizonyosan kijelenthető, hogy a Magyarországon lelt ékszerek bizonyos típusai nagymértékben hasonlítanak Európa más részein talált darabokhoz. Ennek a legékezebb példája, eme írás tárgya, a ruhacsat, avagy bross. (10–11. ábra) Ezeknek a brossoknak és más ékszereknek az egész kontinensen való jelenléte és az ábrázolásokon látható ruhák nagymértékű hasonlósága okán joggal feltételezhető egy olyan divat, amely nagy vonalakban az egész kontinensen jelen volt. Ez alól főként a mai Spanyol- és némiképp Olaszország területe kivétel. Itt már kissé más jellegű ruhadarabok is jelen voltak, mint e területekről északabbra. Bizonyára voltak azonban olyan lokális egyedi divatok, amiket a kevés számú lelet miatt ma kikutatni már lehetetlen. Az ékszerek sosem értelmezhetőek önnön magukban, mivel szerves részét képezték a hozzájuk viselt ruháknak. Emiatt feltételezhető, hogy ha a nyugati divattal megegyező ékszereket hordták a mai Magyarország területén a 13–14. században, akkor nagymértékben a hoz-

zájuk hordott ruha sem térhetett el. Ezt a feltételezést az a kisszámú magyar ábrázolás is alátámasztja, ami ebből az időszakból fennmaradt. Teljesen belesimul a korszak európai divatjába, a Vizsolyi freskón látható zászlótartó alak¹⁶, a Szalonnai Szent Margit legendát bemutató ábrázoláson látható alakok¹⁷, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum Esztergomi Vármúzeumában található oszlopfő tunikás alakja¹⁸.

Hogyan készült?

A kisebb lapos ékszerek, kiegészítők készítése eljárása nem különbözött sokban egymástól. Emiatt egy ruhacsat vagy övcsat készítése lényegében nem tért el. A nagyobb kfinomultabb tárgyak öntése más technológiával zajlott a középkorban, melyet itt nem részleteznék.

Eredetileg többféle anyagba önthették a fém ékszereket a középkorban. A magyar leletek alapján az agyag öntőmintára¹⁹ (Ecser) és a kő öntőmintára (Majs) ismerek adatot.²⁰ Straub Péter szerint a népvándorláskorban a homokkő öntőminták voltak túlsúlyban, míg a középkorban a palakövet preferálták jobban.²¹

Olyan öntőmintát, amit brossöntéshez használtak hazai leletanyagból csak kőből ismerek, mely Majson került elő. Ez mészkőből készült és csak az egyik oldala van meg, ami enyhén töredékes. A budai régészeti feltárások során egy másik öntőminta is előkerült kőből, de ez olyannyira töredékes, hogy nehéz megmondani, hogy valójában brossöntésre használták-e vagy sem. Ez a darab fehér palából készült. Külföldi forrásunk egy kicsit egzotikusabb készítési módzerről is van. Eszerint az ékszerészek a 14. és 15. század fordulóján szépiacsontba való öntéssel is készítették fém-tárgyakat.²² E módszer bizonyításához nem csupán ez az egy említésünk van. A Museum of Londonban őriznek egy faragott szépiacsont leletet (12. ábra), mely szintén alátámasztja ezt az öntési formát.

16 <https://reenactor.hu/termek/fegyveres-vizsoly/> (Letöltve: 2024.03.29.)

17 <https://reenactor.hu/termek/tunika-szalonna-a04477/> (Letöltve: 2024.03.29.)

18 <https://reenactor.hu/termek/felsoruha-esztergom-a02433/> (Letöltve: 2024.03.29.)

19 Bărcă 2019, 120.

20 Ódor 1998, 123–126.

21 Straub 2004, 10.

22 Cennini 1859, 5.

15 Molnár 2014, 218.

11. ábra. A kaposvári kör alakú brosshoz nagyon hasonló darab Norfolkból. *Portable Antiquities Scheme* weboldal <<https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/928834>> (Letöltve: 2024.03.29.)

Anyagtól függetlenül elsőként egy sima felületbe faragták az öntendő tárgy negatív mintáját és egy beömlő nyílást alakítottak ki a tárgy szélétől a mintába. A mintát tartalmazó oldalt összefordították egy ugyanabból az anyagból készült minta nélküli, de beömlő nyílással rendelkező ellendarabbal. Ezt a két tárgyat összeszorították,

majd a beömlő nyílásba öntötték az olvadt fémet. A kihűlt és megszilárdult ékszert ezután már csak csiszolni, polírozni kellett.

E publikáció írása közben a szépiacsontba való öntéssel kísérletezek. (12. ábra) E módszer használata a Magyar Királyság területén általánosan kevésbé valószínű. Elképzelni maximum a tengeremelléki részeken tudom. A szépiacsont beszerzése manapság már nem nagy feladat, hiszen minden kisállatboltban hozzá lehet jutni, mint díszmadaraknak való csőrkoftató. A szépiacsontot első fázisban óvatosan ketté kell vágni. A vágás után az egyik felébe bele kell faragni az öntendő tárgy negatív formáját. E műveletet különösen óvatosan kell végezni, hiszen a szépiacsont nagyon puha, porózus anyag. A sikeres mintafaragás után ki kell alakítani a csont mindkét felében egy tölcsér alakú nyílást, ami majd elvezeti az olvadt anyagot a mintáig. Miután ez a lépés megvan, össze kell szorítani a két fél szépiacsontot. Én vízbe áztatott meszes kecskebőrrel kötöm össze a mintát. A bőr száradás után rendkívül erősen megfeszül, tehát jól összetartja az öntőminta két felét. Az így elkészült negatív minta készen áll az öntésre. Az olvadt fém mintába öntése előtt célszerű a csontot homokágyba ültetni. Ez jobban elvezeti majd a hőt. A fém beöntése után meg kell várni, hogy kihűljön a frissen öntött nyers tárgy. Az öntési csap eltávolítását követően a tárgyat csak készen kell csiszolni.

A modern öntési eljárás, során az ötvös a tárgy modelljét kifaragja viaszból, ezt a viaszt körbeönti gipsszel. A tárgyról így keletkezik egy negatív, melyből melegítéssel kifolytatják a viaszt. Utolsó folyamatként pedig vákuum alatt beleöntik a mintába az olvadt fémet.

12. ábra. Szépiacsontba faragott öntőminta a Museum of Londonból: *Gaukler Medieval Wares* weboldal <<https://medievalwares.com/brooch%20manufacture/Cast%20Brooch.html>> (Letöltve: 2024.04.16.)

Konklúzió

A ruhacsat elnevezés nem a legszerencsésebb. A nemzetközi bross megnevezés sokkalta beszédesebb és jobban azonosítja a tárgyat. Ez az elnevezés is megfelelő lehet a tárgy azonosítására, ha használata kellően következetes. Hagyományörző szempontból fontos, hogy egy-egy tárgytípus funkciója a lehető legpontosabban legyen azonosítva. Ennek legfőbb oka, hogy egyre több hagyományörző olvassa és használja fel a régészeti publikációkat forrásként. Egy-egy rosszul, vagy nem kellő alapossggal meghatározott tárgy téves rekonstrukciókat, az adott tárgyak helytelen használatát és viselését eredményezheti. Az eredeti publikációnál sokkal nagyobb tömegeket elérő hagyományörzők, így téves információkat továbbítanak közönségüknek. Véleményem szerint általánosságban a tárgytípus nem azonosítható csatként, övcsatként. Formájukból adódóan a rombusz-, sokszög és csillag alakú darabok alkalmatlanok erre a funkcióra. Az érintett korszakban készült ábrázolások is egyértelműen megmutatják a brossok használati helyét. A divat ebben az időszakban, általánosságban Magyarországon is az európai trendet követte. A kun női temetke-

zések kapcsán a 14. század tekintetében felmerülhetnek kérdőjelek a tárgy felhasználásával kapcsolatban. Viszont ez esetben sem jelenthető ki egyértelműen, hogy övcsatról van szó csupán azért, mert az esetek többségében a derék vonal környékéről kerül elő a tárgy. Az iharosberényi és környéki leletek nagy változatosságot mutatnak formában, de méretük és a használati tapasztalat alapján feltehető, hogy mindegyik brossként, a felsőruházat nyakának összezárására volt alkalmas. Az általam talált források alapján a hazai brossok kő öntőmintába való öntéssel készülhettek. Más tárgytípus esetén került elő Magyarországon agyag öntőminta is. A 14–15. században más vidékeken egész biztosan öntöttek a brosshoz hasonló méretű, kis ékszereket szépiacsontba is.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm a lehetőséget Molnár Istvánnak, hogy felkérésével egy kissé más szemlélet is megjelenhet e lapok hasábjain. Köszönöm továbbá a Rippl-Rónai Vármegyei Hatókörű Városi Múzeum összes munkatársának, hogy rekonstrukcióink elkészítése közben mindenben támogattak minket.

Irodalom

- BĂRCĂ, V. 2019: Notes on a clay mould for brooch casting recently discovered from the Great Hungarian Plain. — In: *Journal of Ancient History and Archeology* 6: 119 — 133. <https://doi.org/10.14795/j.v6i3.446>
- BÁRDOS, E. 1978: Középkori templom és temető Kaposvár határában. *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei* 3: 187–234. <https://doi.org/10.26080/smkozl.1978.3.187>
- BELAJ, J. 2017: Annular brooches from the 13th and 14th century from Vojvodina. *Starinar* 67:197–222. <https://doi.org/10.2298/STA1767197B>
- CENNINI, C. 1859: *Il libro dell'arte, o Trattato della pittura di Cennino Cennini*, 1859. pp. 256.
- FOGAS, O. 2009: A gótikus feliratos csatok európai elterjedése. In: Rosta Sz.: *Kun-kép — A magyarországi kunok hagyatéka*. Kiskunfélegyháza, 2009. pp. 297.
- HATHÁZI, G. 1984: A Perkátai kun szállástemető: Előzetes beszámoló az 1986–88. évi feltárásokról. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1991: 651–674.
- MOLNÁR, I. 2014: A középkori Szókedencs és temploma. In: *A múltnak kútja: Fialat középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete*, Szentendre, 2014. 215–226.
- MOLNÁR, I. 2017: Iharos középkori temploma. Kaposvár
- ÓDOR, J. G. 1998: Anjou-kori öntőforma Majsról. *Communications Archaeologicae Hungariae* 1998:123–137.
- PÁLÓCZI HORVÁTH, A. 1989: A Balota pusztai sírlelet. *Cumania* 11: 95–148.
- STRAUB, P. 2004: Karoling-kori település Nagyrácsén (Zala-megye). *Régészeti Kutatások Magyarországon*. 5–24.
- SZABÓ, K. 1938: Az Alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. *Bibliotheca Humanitatis Historica* 3:135.
- TEREI, GY. — VARGHA M. 2013: *Madár alakú bronzcsat az Árpád-kori Kána faluból*. Budapest Régiségei XLVI: 151–166.